

În lumina arhitecturii ecleziastice, România este una din cele mai interesante zone ale Europei: aici se întâlnesc și se întretaie două sfere mari de cultură — cea bizantină și cea occidentală. Aceste sfere se manifestă în Țara Românească, Moldova și Transilvania în mod diferit: dincolo de începuturile ei, prima zonă se înscrie în aria arhitecturii bizantine, cea de a doua face o sinteză originală a arhitecturii de filiație bizantină și cea gotică, iar arhitectura medievală transilvăneană este strâns legată de cea occidentală, prezentând însă conexiuni multiple cu arhitectura Peninsulei Balcanice.

Pentru a înțelege specificul ei multicultural, este util să pornim de la modelele de bază. După istoricul de artă R. Hamann, diferențele dintre acestea își au originea în confruntarea, de acum un mileniu și jumătate, între cultura dezvoltată a antichității tardive și lumea primitivă, dar viguroasă a popoarelor barbare. În această înfruntare, biserica avea două alternative:

— să-și mențină nivelul înalt de dezvoltare a culturii antice, procedând la o închidere ermetică față de emulațiile lumii noi;

— să se deschidă acesteia, ceea ce însemna însă o coborîre la nivelul scăzut de dezvoltare a lumii barbare.

Prima soluție a fost adoptată, sub oblăduirea imperială, la Constantinopol, ducând în ortodoxism la o biserică elitară, la forme ostile unor evoluții relevante și implicit la un caracter relativ unitar al formelor. În schimb, în apusul Europei, biserica a avut un caracter mai popular, a cunoscut o evoluție accentuată, formele fiind, implicit, mai neunitare.

În arhitectura românească din Transilvania formele multor biserici sînt departe de modelele de rezolvare clasică de filiație bizantină, fără să lipsească însă trăsături ale acestor modele. Diversitatea bisericilor nu este o manifestare a unei evoluții dogmatice sau statistice ci, în primul rînd, o problemă a raportului între adoptarea formelor caracteristice mediului general transilvănean și recepționarea influențelor de filiație bizantină. Arhitectura religioasă românească din Transilvania și-a găsit pe această bază o tradiție proprie — de exemplu în formele bisericilor de lemn din Maramureș.

Cît știm pînă în prezent, și ca urmare a caracterului elitar al bisericilor de filiație bizantină, rapoarte sociale nu sînt reflectate în cadrul monumentelor; în funcție de utilizarea concretă, anumite încăperi erau accesibile doar unei anumite categorii a populației. Fiind vorba, în plus, deseori, de ctitorii ale unor persoane cu posibilități limitate, nu se punea decît în mică măsură problema construirii unor biserici mari. La schimbările ulterioare, nu prea frecvente, a fost adăugată cîte o încăpere suplimentară, fără ca aceasta să afecteze substanța veche a monumentului.

În schimb, și la edificiile mici s-a acordat o atenție deosebită sistemului de boltire. Semnificativă, în acest sens este mica biserică din Gurasada: ea ocupă doar a 30-a parte din suprafața catedralei din Alba Iulia dar este complet boltită și prevăzută cu o turlă; chiar și la bisericile de lemn au fost executate, deseori, pseudobolțiți.

Datorită atenției acordate sistemului de boltire, structura spațială a acestor monumente românești este foarte expresivă. Enoriașul, din naos, este confruntat cu două elemente:

— la nivelul lui, relativ întunecat, se găsește iconostasul strălucitor și în spatele acestuia altarul, toate acestea legate strâns de procesele liturgice ale serviciului divin ale instituției bisericești;

— într-un plan cu totul diferit, inaccesibil oamenilor, dincolo de o zonă obscură, în lumina relativ abundentă a turlei, apare Isus Pantocratorul, ca un element central al credinței. Cele două elemente esențiale (legate de sferele religiei respectiv credinței) în funcție de poziția unuia față de altul, pot avea un caracter mai mult sau mai puțin convergent respectiv

divergent. La bisericile mai mici lipsa turlei înseamnă implicit și o prevalare a enoriașului de lumina care sugerează mîntuirea în Isus Christos.

Bisericile de filiație romano-catolică (occidentală)

Monumentele medievale de acest gen prezintă un spectru foarte amplu de soluții. Dar, spre deosebire de bisericile românești, la bisericile săsești, maghiare sau secuiești problema principală nu este gradul recepționării modelelor clasice, central-europene; se pune în primul rînd întrebarea ce se recepționează — semnificația dogmatică, stilistică și socială a modelelor acceptate.

De o importanță deosebită sînt în acest context bisericile parohiale, ridicate de o comunitate. Ele trebuiau să fie, în primul rînd, spațioase (de exemplu bisericile parohiale săsești din Cincu sau Cisnădie nu sînt esențial mai mici decît catedrala din Alba Iulia), fapt legat, desigur, și de situația materială prosperă în perioada de construcție a comunităților care le-au ridicat. De asemenea s-a pus problema adaptării lor permanente la nevoile momentane ale parohiei, de exemplu și în sensul transformării edificiilor în biserici cetăți.

Mai ales într-o primă perioadă, monumentele ecleziastice reflectă o întregă gamă de aspecte sociale (relațiile dintre cler și comunitate, respectiv nobil sau grav, dintre aceștia din urmă și comunitate), toate aceste raporturi fiind evidențiate de existența sau lipsa, respectiv dimensionarea unor spații precum și de încadrarea lor în structura spațială generală. Într-o etapă timpurie, romanică, mai ales la bisericile maghiare / secuiești este deosebit de semnificativă existența tribunelor pentru nobil, iar într-o etapă mai tîrzie, mai întîi la bisericile săsești și în perioada goticului generalizat, separarea unui spațiu amplu pentru cler. Ca un exemplu sugestiv privind raportul între spații, rezultat din încadrarea lor în structura generală, poate fi dată biserica Harina: corul ei se găsește la un nivel superior în comparație cu nava centrală iar tribuna de vest este plasată la o cotă și mai ridicată.

Dar deosebirile mari dintre biserici rezultă în primul rînd din concepția spațială, care permită o distincție clară între trei categorii de edificii.

1. Biserica romanică este formată din corpuri cu forme diferite, alăturate în mod aditiv. Centrul ei compozițional este nava centrală sau sala, corul constituind, în fond, un relieuar imens, care completează nava. În acest fel structura reflectă adorarea sfinților, prezenți prin relieviile altarelor, și, în același timp, reflectă credința dominantă a omului medieval în miracole, legate de aceste relievi — ceea ce era, cum remarcă K. Heussi în compendiul lui asupra istoriei bisericii, o trăsătură specifică epocii respective. Gama mare de spații cu caracter deosebit, existente în jurul diferitelor altare, ține seama de preferințele concrete ale credincioșilor.

2. La biserica gotică monumentală avem de-a face cu un spațiu unitar, Casa Domnului, structurată în partea ei inferioară accesibilă oamenilor, în compartimente folosite ca navă, cor etc. După cum a arătat G. Bandmann în lucrarea lui asupra semnificației arhitecturii medievale, această casă a Domnului a fost concepută ca întruchiparea pe pămînt a Cetății Sfinte „Noul Ierusalim, gătit ca o mireasă”, cu „zidul [...] construit din iaspis și cetatea [...] de aur curat, ca sticla curată”, fără „templu, pentru că Domnul Dumnezeu Cel Atotputernic și mielul sînt templul ei” (Apocalipsa 21); în acest context vitraliile bisericii urmau să sugereze zidurile din pietre prețioase iar pictura murală comunitatea sfinților; totodată, răspîndirea bisericii-hală în locul bazilicii duce, prin slăbirea momentului de orientare spre est, la o diminuare a importanței corului și altarului.

3. Biserica protestantă a fost concepută, firește, mai prozaic, ca o casă a serviciului divin — aceasta în forma unitar încheagată a Casei Domnului, în care a dispărut compartimentarea.

Remarcabilă este deosebirea esențială între tipurile de edificii. Față de bazilicile și bisericile-hală, strîns legate de tradiția clasică a Europei Centrale, bisericile-sală modeste

prezintă unele particularități ale concepției. De la început ele erau lipsite, în bună parte, de plinitatea opțional-spațială pentru un anumit altar, încadrat într-un spațiu specific. Ulterior, orientarea spre altarul principal, combinată cu o compartimentare mai pronunțată, primește o importanță deosebită, atenuată sau evitată doar târziu.

În evoluția concepției spațiului, specificul contribuției diferitelor populații distincte ale Transilvaniei — districte în primul rînd social — a fost deosebit. Pentru început, în perioada stilului romanic bisericile maghiare (Cetatea de Baltă, Harina etc.) erau deosebit de bogat tratate. Cele săsești, deși erau deseori bazilici spațioase, au fost totuși inițial deosebit de sobre, o tratare mai bogată apărînd doar ceva mai târziu (fapt ce trebuie pus, probabil, în legătură cu concepțiile religioase ale coloniștilor). Bisericile secuiești, de regulă mici, erau în general și simple, hotărîtor în acest context fiind mai curînd motive economice. Acestea au determinat și în perioada goticului o schimbare a rolului contribuțiilor diferitelor populații, accentul căzînd asupra bazilicilor și bisericilor hală din orașe și zone viticole — deci din zone săsești. Ulterior a intervenit în acest sens o oarecare nivelare, deosebirile majore devenind cele confesionale — legate doar indirect de situația socială și, de atunci, și națională.

Pornind de la marile sfere culturale și determinările economice, sociale, naționale ale arhitecturii ecleziastice din Transilvania, am încercat să relevăm textura complicată, multiculturală și multinațională a acestei arhitecturi. Ea se dezvoltă în cîmpul de tensiune dintre arhitectura clasică, pretențioasă, și posibilitățile reduse ale majorității comunităților.

Dacă incidența soluțiilor clasice conturează deosebit de pregnant multiculturalitatea spațiului transilvan, cu diferențele mari dintre comunități, tocmai la nivelul soluțiilor simple, a bisericilor-sală modeste din mediul rural, se realizează conexiunea dintre aceste culturi. Fără ca ele să-și piardă personalitatea, sub imperativul posibilităților limitate se reduce distanța dintre schemele concepționale, o influențare reciprocă devenind astfel posibilă.

*Materialul de față a fost elaborat pentru simpozionul „Multiculturalitate în arhitectura ecleziastică din Transilvania” organizat de Liga Pro Europa la 10-11 iunie 1994 la Tîrgu-Mureș.

*

Paul NIEDERMAIER, absolvent al Institutului de Arhitectură Ion Mincu din București, în 1961. Este profesor la Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu, unde predă Istoria Urbanisticii. Autor a peste 50 de studii și a două cărți apărute în România, Germania și Austria.